2026. Volume 10, Number 1 *Pages 114-122*

UOT: 81'367.625
DOI: https://doi.org/10.30546/09081.2026.1.1041

DİL VƏ ZAMAN MARKERLƏRİ

Şəmsinur Veysəl ASLANOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
aslanovashamsinur71@gmail.com
Orcid:0000-0003-2394-0137
Azərbaycan Dillər Universiteti
Bakı, Azərbaycan

Məqalə haqqında məlumat

Məqalənin tarixçəsi:
Daxil olub: 2025-10-03
Təkrar işlənmiş formada daxil olub: 2025-10-21
Qəbul edilib:2025-11-25
Onlayn əlçatandır: 2026-06-19

Açar sözlər:
zaman abstrakt kateqoriya kimi, dil və kontekstual zaman markerləri, zaman markerləri mətn vahidləri kimi, koqnitiv yanaşma.

Xülasə

Bu məqalənin məqsədi dil və mətndə zamanın müxtəlif aspektlərini öyrənməkdir. Zaman abstrakt kateqoriya olmaqla insan həyatına sıx bağlıdır; onu hadisələri üçölçülü məkanda təsvir etmək üçün istifadə olunan reallığın dördüncü ölçüsü kimi qəbul etmək olar. Zaman müxtəlif baxış bucaqlarından və fərqli aspektlərdə öyrənilmişdir. Zamanın qavranılması sosial və mədəni mühitdən asılı olaraq dəyişə bilər. Buna görə də xarici dil öyrənərkən zamanın müxtəlif təmsillərinə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Məqalədə alman dilində təqdim olunan müxtəlif zaman markerləri araşdırılır: dil markerləri, yəni lüğət izahlarına əsaslanaraq müəyyən edilmiş markerlər, və kontekstual zaman markerləri, yəni rus dilini xarici dil kimi öyrənərkən inkişaf etmiş səviyyədə oxu başa düşmə fəaliyyətlərində tapıla bilən, qeyri-adaptasiya olunmuş müasir mətnlərdə rast gəlinən markerlər. Məqalədə dil və kontekstual zaman markerləri mətn vahidlərinə kognitiv yanaşma əsasında müqayisə olunur.

2521-6333/© 2026 The Author(s). Published by Baku Engineering University.
This is an open access article under the CC BY 4.0 license (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

LANGUAGE AND TIME MARKERS

Summary

Shamsinur Veysal Aslanova

The aim of this article is to explore various aspects of time in language and text. Time, being an abstract category, is closely connected to human life; it can be regarded as the fourth dimension of reality used to describe events within three-dimensional space. Time has been studied from different perspectives and in various aspects. The perception of time may vary depending on social and cultural context. Therefore, special attention should be paid to different representations of time when learning a foreign language.

The article examines different time markers presented in the German language: linguistic markers identified based on dictionary definitions, and contextual time markers found in unadapted contemporary texts used in advanced reading comprehension activities when learning Russian as a foreign language. In the article, linguistic and contextual time markers are compared as textual units using a cognitive approach.

Key words: time as an abstract category, linguistic and contextual time markers, time markers as textual units, cognitive approach.

Giriş

Müasir dilçilikdə diskurs markerləri (DM) problemi aktuallığını itirmir, əksinə, cəmiyyətin nitq davranışının, xüsusən də ünsiyyətin praqmatik aspektlərinin öyrənilməsi kontekstində onun öyrənilməsinə maraq artır.

DM-lər nəzəriyyəsinin müxtəlif problemləri tədqiqatçılar tərəfindən fəal şəkildə inkişaf etdirilir: onların tərifi, terminoloji aparat, funksiyaların tipologiyası, nitq hissəsi mənsubiyyəti, qrammatikləşmə və sair. DM-lərin praqmatik funksiyalarına D. Şiffrin, B. Freyzər, D. Blekmoor, eləcə də rus tədqiqatçıları N.D. Arutyunova, A.N. Baranov, V.A. Plungyan, E.V. Raxilina, L.Ts. Sanciyeva və başqaları tərəfindən xüsusi diqqət yetirilmişdir.

DM-lərin öyrənilməsi həmçinin linqvodidaktika, xüsusən də praqmalinqvodidaktika üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. DM-lər ana dilində danışanların gündəlik ünsiyyətində fəal istifadə olunur və ingilis dilini öyrənən tələbələrin nitqində lazımi şəkildə təmsil olunmur. Onların mənimsənilməsi həm mədəni, həm də nitq bacarıqlarının inkişafı üçün vacibdir.

DM-lərin praqmatik potensialının öyrənilməsinin aktuallığı aşağıdakılarla şərtlənir. [6, 41]

1. DM-lərin praqmatik funksiyalarının geniş tipologiyası hələ də yoxdur;

2. DM-lərin qrammatik kateqoriyalarının praqmatik potensialı az öyrənilmişdir;

3. DM-lərin funksional-praqmatik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi praqmalinqvodidaktika baxımından müəyyən edilmişdir.

Bu məqalənin məqsədi dil və mətndə zamanın müxtəlif təmsillərini öyrənməkdir. Zaman abstrakt kateqoriya olmaqla insan həyatına sıx bağlıdır; onu hadisələri üçölçülü məkanda təsvir etmək üçün istifadə olunan reallığın dördüncü ölçüsü kimi qəbul etmək olar. Zaman müxtəlif baxış bucaqlarından və fərqli aspektlərdə öyrənilmişdir. Zamanın qavranılması sosial və mədəni mühitdən asılı olaraq dəyişə bilər. Buna görə də xarici dil öyrənərkən zamanın müxtəlif təmsillərinə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir.

Məqalədə dil markerləri və kontekstual zaman markerləri, yəni rus dilini xarici dil kimi öyrənərkən inkişaf etmiş səviyyədə oxu başa düşmə fəaliyyətlərində tapıla bilən markerlər, araşdırılır. Məqalədə dil və kontekstual zaman markerləri mətn vahidlərinə kognitiv yanaşma əsasında müqayisə olunur.

Zaman həmişə müxtəlif elmlərin – tarix, fəlsəfə, din və təbii elmlər kimi sahələrin tədqiqat predmeti olmuşdur. İnsan tarixi boyunca bir çox fikir adamı zamanı müxtəlif şəkildə konseptləşdirmiş və təhlil etmişdir. Platon, Aristotel, Müqəddəs Avqustin, Kant, Nyuton, Eynşteyn, Şpengler, Vernadski, Bergson və digər filosoflar və alimlər zamanın təbiətini, onun fiziki və psixoloji aspektlərini öyrənmişlər.

Zaman – reallığın qavranılması ilə bağlı əsas anlayışlardan biridir. Biz burada onun dil vasitəsilə əks olunmasına maraq göstəririk, çünki dil zamanın strukturlaşdırılması, təqdim olunması və konseptləşdirilməsi vasitəsidir. Bu hissədə biz "zaman" sözünün müxtəlif tərifləri nəzərdən keçirəcəyik. Bu tərifləri sistemli adlandırmaq olar, yəni dili bir sistem olaraq mənimsəyən və akademik lüğətlərdə təqdim olunan tərifləridir.

Məlumdur ki, zaman haqqında danışanda biz fərqli ideyaları nəzərdə tuturuq. Zamanın qavranılması mədəni mühitimizdən asılı olaraq dəyişə bilər və danışdığımız dildə əks olunur. Məsələn, alman dilində "zeit" sözünün bütün mənaları dörd əsas tərifə bölünmüşdür: [8, 36]

1. Əsas forma (məkanla birlikdə) – sonsuz inkişaf edən materiyanın mövcudluğu. Məkan və zamanın sonsuzluğu.
2. Fasilə, zaman aralığı – dəqiqələr, saatlar, günlər, illər və s. ardıcıllığında bölmə. Məsələn: "qısa müddət", "təhsilə çox zaman ayırmaq".
3. Dövr, era – insanlıq, müəyyən xalq, dövlət və ya cəmiyyət həyatı zamanı. Məsələn: "müharibə dövrü", "keçmiş zamanlar".
4. Qrammatik kateqoriya – feilin hərəkəti ifadə etməsi üçün xüsusi formalardan istifadə. Feillər zamanlara görə dəyişir. Məsələn: keçmiş zaman şəklində iştirakçı yaratmaq.

Əgər bu tərifi daha əvvəlki tərifl müqayisə etsək, görərik ki, "zeit" sözünün lüğət maddəsində 8 mənası verilir: fəlsəfi, lingvistik mənalarla yanaşı, zaman müddəti, interval, era, boş vaxt, xoşbəxtlik və hava. Bu göstərir ki, alman dilində sözün mənası tədricən birləşir, bəzi mənalar köhnəlir (məsələn, "xoşbəxtlik", "hava"), digərləri isə yenidən qiymətləndirilir (məsələn, "boş vaxt").

Müqayisə üçün, İngilis dilində Webster lüğəti "time" üçün artıq 14 mənanı göstərir. Müxtəlif hallarda "time" sözünün mənası ola bilər: müddət, boş vaxt, hadisə, yaş, ömür, mövsüm, tempo, ritm, dönüş. Söz isim, fel və sifət kimi istifadə oluna bilər. Bundan əlavə, İngilis dilində sözün qrammatik kateqoriya kimi zaman üçün ayrıca forması mövcuddur; yəni qrammatik zaman "time" sözünün mənasından ayrı düşünülür. İngilis dilində bu anlayış daha hissəli və mozaik şəkildə təqdim olunur.

Zaman markerlərindən danışanda ilk növbədə lüğətə daxil edilmiş leksik vahidlər nəzərdə tutulur. Biz zaman markerlərini "zaman" sözünün tərifindən çıxara bilərik. Məsələn, alman tərifindən çıxarılan sinonimlər: ardıcıllıq, müddət ölçüsü, dəyişmə, interval, fasilə, boş vaxt, zaman, dövr, era.

Bundan əlavə, lüğət tərkibində fel hərəkətinin keçməsini göstərən leksik markerlər də var: əvvəlcə, bir dəfə, eyni zamanda, tezliklə, davamlı, əvvəlcə, vaxtında, müvəqqəti.

Alman dilinin sinonimlər lüğətində "zaman" bölməsində qeyd olunur: zaman, era, dövr, müddət, interval, sezon, əsr; era, tarix. Məsələn: "İsti zaman", "çətin dövr", "Böyük islahatlar dövrü", "Çətin bir saat idi", "Keçmiş illərdə insanlar indi olduğumuz kimi deyildilər" və s.Sinonimliyin lüğət mənası ilə bağlı olduğu nəzərə çarpır: bu, əsasən "zaman dövrü" anlayışına aiddir.

Morfoloji zaman markerləri də mövcuddur: qrammatik zaman və aspekt. Zaman və aspekt qrammatik kateqoriyalardır, burada ən geniş yayılmış göstərici danışıq anıdır. Beləliklə, bütün hadisələr:

- keçmiş (danışıq anından əvvəlki hadisələr),
- indiki (danışıq anına uyğun gələn hadisələr),
- gələcək (danışıq anından sonra baş verəcək hadisələr) olaraq bölünə bilər.

Bəzi işlərdə zamanın dil vasitələrini öyrənərkən qeyd olunur:

- təkrarlar (məsələn, "o qaçdı, qaçdı və qaçdı" – prosesin uzandığını göstərir),
- intonasiya (məsələn, uzun saitlər – müddəti göstərir),
- hətta jestlər (sürətli hərəkətlər – hərəkətin tez olduğunu göstərir).

Strikt mənada, zaman markerləri:

- lingvistik (leksik – isim və zərflər),
- qrammatik (fellər),
- fonetik (intonasiya),
- sintaktik (təkrarlar və digər sintaksis vasitələri),
- ekstralingvistik (bədən dili, jestlər) kimi bölünə bilər.

Lüğət və qrammatikada əsasən leksik və qrammatik markerlər göstərilir – bunlar xarici dil öyrənən tələbələr üçün başa düşüləndir (burada rus dili xarici dil kimi öyrənilir). Digər markerlərin başa düşülməsi kontekstdən asılıdır və tələbələr üçün çətin ola bilər. Buna görə, müasir rus ədəbiyyatı və periodikada zaman markerləri öyrənilmişdir.İndi də lingvistik və kontekstual zaman markerlərini müqayisə edirik. Başqa sözlə, dili struktur və qavrayış kimi birləşdiririk. Bu, kognitiv dilçilik çərçivəsində mümkündür.Kognitiv dilçilik insanın reallığı necə qavradığını, hansı obyektiv və subyektiv faktorların dünya görüşünün formalaşmasında iştirak etdiyini öyrənir. Hər bir mətn oxuyanın öz mentaliteti, reallıq viziyası və lingvistik dünya təsviri ilə oxunur. Beləliklə, hər bir mətn həm struktur, həm də diskurs kimi mövcuddur. Diskurs psixoloji proseslər və ekstralingvistik faktorlarla birlikdə mətnin mənasını öyrənməyə imkan verir.Diskursual biliklər zaman və məkanda fərqlənir: mətnin qavranılması oxuyanın real həyat təcrübəsinə, sosial və mədəni dəyərlərə, digər faktorlar üzrə asılıdır. Əgər müəllif və oxucunun kognitiv sahələri uyğun gəlirsə, mətn daha asan başa düşülür. Xarici dil oxunuşunda, mətn və diskursun başa düşülməsi tələbələr üçün çətin ola bilər, çünki hər söz yeni mənaya malik olur, diskurs yeni konnotasiyalar və mənalar yaradır. Bu xüsusilə əhəmiyyətli konseptlər üçün vacibdir.Konsept – mədəni və sosial əhəmiyyətli anlayışdır. Zaman konsepti buna aid olan əsas anlayışdır. [13, 71]

Konseptin strukturu sözün assosiativ sahəsinə bənzəyir – ona bağlı söz və ifadələr cəlb olunur. Bədii mətnlərdə bu cəlb daha güclüdür, çünki söz "yeni həyat" qazanır. Konseptin strukturu nüvə (əsas) və periferiyadan ibarətdir.Diskurs zamanı "zaman" konseptinə yeni konnotasiyalar və əlavə mənalar daxil olur:

- zaman kimi şəkil (zaman yeni rənglərlə boyanır)
- zaman kimi kitab/mətn (tarixi zaman mətnləri)
- zaman kimi məkan (zaman sahəsi)

Periferiyada əvvəl qeyd olunan dil markerləri yerləşir. Diskurs irəlilədikcə, konseptə digər nitq hissələri, semantik və sintaktik konstruksiyalar, daha böyük sintaktik vahidlər daxil olur. Biz yalnız hadisələrin ardıcıllığını izləyə bilmərik, həm də tarixi zamanı inkişaf prosesində müşahidə edə bilərik.Başqa sözlə, mətni yalnız struktur kimi deyil, həm də diskurs kimi anlaya bilərik ki, bu, xarici dildə oxuyarkən çox vacibdir. Əhvalatın inkişafı zamanı zaman markerləri yalnız zaman zərfləri ilə məhdudlaşmır, həm də digər leksik və sintaktik vahidlər də tarixi zamanı mətndə işarələyir. Zamanın dilə bağlılığı deyksis ilə əlaqəlidir. Deyksis – yaranma kontekstinin bəzi aspektlərinə işarə edən işarədir. "Zaman" konsepti üçün bu işarə danışıq anıdır, yəni danışanın "indi"si. Əvvəldə qeyd olunan bütün dil zaman markerləri mətnin yaranma nöqtəsi ("indi") ətrafında təşkil olunur. Hətta xarici ölçü vasitələrindən (saat, təqvim) istifadə edərkən də zaman danışana və onun danışıq anına bağlıdır. Hər danışan real zamanı öz sosial və mədəni ənənə və üstünlüklərinə uyğun olaraq bölür. Məsələn, Azərbaycanda yazın gəlməsi 21 mart, Rusiyada 1 mart astronomik təqvimə əsaslanır. Dil zaman markerlərinə baxdıqda, bütün zaman

zərfləri bizə hazırkı anın əvvəli və ya sonrası haqqında məlumat verir; feil qrammatikası da danışanın "indi"si ətrafında təşkil olunur və hərəkətin müddətini, başlanğıcını, davamını, vahidliyini və ya təkrarlanmasını göstərir. Kontekstual zaman bağlanmasında bir neçə deyktik nöqtə mövcuddur: [12, 21]

1. Xarici zaman (məsələn, saat və ya tarix),
2. Hadisənin zamanı (məzmunla bağlı xronologiya),
3. Rəvayətin vaxtı (perseptiv, danışanın hadisələrə münasibətini göstərir).

Zaman markerləri fərqli zaman şkalalarına aid olduqda tez-tez qarşılıqlı təsir göstərir. Diskurs markerlərinə və hissəciklərinə həsr olunmuş kifayət qədər çox sayda tədqiqat mövcuddur. S.V. Koqutun elmi mətndə diskurs markerlərinə etnokultural və diskurs aspektlərində həsr olunmuş işi xüsusi maraq doğurur. O, diskurs markerlərinin predmet olduğu çox sayda işi təhlil edərək, diskursun təcəssümü və xarici ifadəsinin mətn olduğu qənaətinə gəlir. [7, 11]

"Diskurs marker" termininin tərifinə diqqət yetirək və diskurs markerləri altında nəyin başa düşüldüyü sualına cavab verməyə çalışaq. Diskurs elementlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuş tədqiqatların əksəriyyəti bu anlayışların tərifi ilə başlayır. Diskurs markerləri çoxsaylı yerli və xarici tədqiqatlarda təhlil edilir. Məsələn, terminin yaranma tarixinə P. Auer və S. Günthnerin "Die Entstehung von Diskursmarkern im Deutschen ein Fall der Grammatikalisierung?" əsəri həsr edilmişdir. Bu işdə diskurs markerlərinin periferik olması vurğulanır. Periferiklik, diskurs markerlərinin cümlədəki mövqeyi, yəni onların müstəqil sintaqmalardan əvvəl və ya sonra yerləşməsi kimi başa düşülür ki, bu da müəlliflərin fikrincə, onları modal hissəciklərdən fərqləndirir. Eyni zamanda müəlliflər qeyd edirlər ki, onlar (DM) müstəqil prosodik vahidlər kimi də çıxış edə bilərlər. Daha sonra başqa bir alman tədqiqatçısı V. İmo diskurs markerlərinə ümumiləşdirilmiş bir tərif verir: söhbəti nizama salan dil vahidi, eyni zamanda iki əsas funksiyanı yerinə yetirən operator rolunu oynayır: danışan və dinləyənə ifadənin anlaşılmasını mənimsəməyə kömək edir və söhbətin strukturunu qurur. [12, 23]

Əksər işlərdə diskurs markerləri, diskurs sözlərini, hissəcikləri və modal sözləri özündə birləşdirən bir söz sinfi kimi nəzərdən keçirilir. Bir tərəfdən, onlar şərhin məntiqiliyini, ardıcıllığını və əlaqəsini təmin edir, digər tərəfdən isə subyektiv modalitəni əks etdirir. Modal markerləri də diskurs markerlərinə aid etmək olar. B. Fraserin diqqəti ona yönəldir ki, modal markerlər modal və diskurs hissəciklərini ehtiva edir, üstəlik modal hissəciklər öz statusuna malikdir və diskurs hissəciklərindən fərqlənir. [10, 26] B. Fraserin fikrincə, "mətnin koherentliyi və məna əlaqəsi" həm diskurs, həm də modal hissəciklərin tətbiqinin nəticəsidir. Lakin əsas fərq bu hissəciklərin cümləyə və onun məzmununa olan münasibətindədir. Belə ki, modal hissəciklər bütün cümləyə aid olduğu halda, diskurs hissəcikləri "ayrı-ayrı ifadələr arasında və ümumilikdə kommunikativ vəziyyətlə əlaqəni təmin edir; eyni zamanda bəziləri söhbətdəki fasilələri də doldura bilər". [11, 33]

R. Mrozhinskiyə görə, diskurs markerlərinin mənşəyi müxtəlif funksionallığa malik olan zərflər, nida sözləri, bağlayıcılar, hissəciklər və müxtəlif spesifik kommunikasiya əlamətləri olmuşdur. Markerlərin "başlanğıc" nümunələri kimi verilir: obwohl (baxmayaraq ki), weil (çünki, ona görə ki), wobei (yenə də), "yekun" markerlər isə: weiß du? (bilirsənmi?), oder (yoxsa, və ya), nicht wahr? (elə deyilmi?), gell? (elə deyilmi?). [8, 78]

Beləliklə, diskurs markerlərinin əsas funksiyaları bunlardır: mətnin strukturlaşdırılması, həmçinin söhbətin və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təşkili. Modal hissəciklər diskurs

markerlərinin alt sinfi kimi çıxış edir, çünki onlara strukturlaşdırıcı rol verilir: onlar mətnin təşkilində iştirak edirlər. Galperin, I. R. göstərir ki, modal hissəciklər elmi mətni strukturlaşdırmaq üçün istifadə edilə bilər, məsələn: elmi fərziyyəni formalaşdırarkən tədqiqatçı wohl, ja, doch və denn hissəciklərini uğurla tətbiq edə bilər; bu hissəciklər həm də mətnin əlaqəsini yaratmağa xidmət edir. Müəllif belə qənaətə gəlir ki, modal hissəciklər elmi mətni dialoji edir. Müvafiq olaraq, hissəciklərin mətnəməlegətirən potensialı onların diskurs markerlərinə aid edilməsinə imkan verir. [3, 38]

Diskurs markerləri həm də yönləndirici siqnallar rolunu oynayır ki, onların köməyi ilə nitqdə danışan/yazan şəxsin həmsöhbətin/oxucunun diqqətini cəlb etmək istədiyi mənalara işarə edilir.

Ex: Wir sind die zweite Generation, die ihn kennt, und die letzte, die noch ganze Abende vor ihm verbracht hat.

Yeri gəlmişkən, televiziya haqqında: biz onu tanıyan ikinci nəsli və onun qarşısında hələ də bütün axşamları keçirən son nəsli.

Verilmiş fraqmentdə apropos giriş sözü danışanın fikrini xüsusilə vurğulamaq, onu ümumi məlumat axınında fərqləndirmək üçün xidmət edir.

Strukturlaşdırıcı funksiya ilə yanaşı, diskurs markerləri propozisional yönəliş funksiyasını da yerinə yetirir. Modalitə, məlum olduğu kimi, modal hissəciklər, modal fellər, modal sözlər və s. vasitəsilə çatdırılır. Modal sözlər və modal hissəciklər də valent xüsusiyyətləri göstərərək əlaqələndirici funksiyanı yerinə yetirməyə qadirdir (bax, məsələn), bu da öz növbəsində onların diskurs markerləri sırasına aid edilməsi imkanı haqqında danışmağa imkan verir. Alman dilçilərinin fikrincə, diskurs markerləri dinləyənə və ya danışana yönəlməsi ilə fərqlənir. Yerə və ya zamana işarə edən və deytik funksiyanı yerinə yetirən zərfləri (söhbət H. Diewaldın terminologiyasında leksik deytiklər adlanan sözlərdən gedir, yəni hier, da və s. tipli sözlər) də diskurs markerlərinə aid etmək olar. Onlar işarə vasitəsilə minimal tematik vahidləri bütöv bir nəql çərçivəsində əlaqələndirməyə imkan verir.

Nəticə:

Beləliklə, bu nəşrdə diskurs markerləri altında köməkçi (qeyri-əhəmiyyətli) və ya əhəmiyyətli nitq hissələrini özündə birləşdirən, deytiklik xüsusiyyətinə malik olan və mətndə strukturlaşdırıcı funksiyanı yerinə yetirən, danışan şəxs ilə onun deyilənlərə münasibəti arasında, danışan şəxs ilə dinləyən şəxs arasında bir növ əlaqələndirici halqa rolunu oynayan sözlər sinfi başa düşülür. Bu xüsusiyyətlər deməyə əsas verir ki, diskurs markerləri mətndə mikrotemalar arasında sərhəd rolunu oynayır və onların vahid ümumi mövzuda birləşməsi üçün vacibdir, onların əsas funksiyası həm də mətnin dialojiliyini yaratmaqdan ibarətdir.

Diskurs markerlərinin mətn funksiyaları üzərində daha ətraflı dayanaq. Faktiki materialın təhlili göstərdi ki, diskurs markerləri mətn fraqmentləri arasında ifadənin strukturu və mənası səviyyəsində əlaqə funksiyasını yerinə yetirir. Bu xüsusiyyət mövzunun məntiqi inkişafına və nitqin bütövlüyünə kömək edir. Bundan əlavə, onların istifadəsi mətn müəllifinə öz ifadəsinə, adresata və digər əhəmiyyətli diskurs elementlərinə münasibətini göstərmək imkanı verir. Diskursun bütövlüyü və mövzunun məntiqi açılışı mətnin əlaqəsi ilə təmin edilir. Buna görə də, tədqiqatçıların əksəriyyətinin diskurs markerlərinin bunu təmin etmək qabiliyyətinin onların əsas funksiyası olduğu mövqeyinin düzgünlüyü şübhə doğurmur. Bunu publisistik mətnlərdə bu sözlərin fəaliyyət nümunəsində aydın şəkildə izləmək olar.

Məlum olduğu kimi, publisistik üslub böyük emosionallıq və qiymətləndirmə ilə xarakterizə olunur. Bu üslubun əsas funksiyaları informativ və təsir edicidir. W. Imonun nöqteyi-nəzərindən, ifadə subyektinin mətnin özündə olmasından (və dərəcəsindən) asılı olmayaraq, publisistik üslublu mətn "həmişə 'müəllifə məxsusdur'". Faktların özü, onların seçimi və şərhi oxucuya müəllif mövqeyini diktə edir. Bu vəziyyətdə söhbət ifadənin aşkar və ya gizli qiymətləndirilməsindən gedir. [12, 53]

Publisistik mətndə istifadə olunan modal sözlər nəinki baş verənlərə müəllif münasibətini (əminlik, qeyri-əminlik, şübhə) ifadə etməyə, həm də mətni strukturlaşdırmağa imkan verir. Bunu nümunələrə nəzər salaq:

Ex: *Wir haben die Zukunft im Blick. Das ist vielleicht das ganz Besondere dieses Konjunkturprogramms: nicht nur, dass es rechtzeitig gekommen ist, nicht nur, dass es groß ist, nicht nur, dass es zielgerichtet ist, sondern auch, dass die Zukunftsfragen thematisiert sind.*

Biz gələcəyə baxırıq. Bəlkə də, bu iqtisadi proqramın ən xüsusi cəhəti budur: nəinki vaxtında gəlməsi, nəinki həcmli olması, nəinki ünvanlı olması, həm də gələcək məsələlərinin müzakirə edilməsi.

Ex: Aber genauso - vielleicht auch angesichts all dessen, was bis zum 31 Dezember dieses Jahres ansteht - ist jetzt der richtige Zeitpunkt, nach vorne zu schauen und die Zukunft zu gestalten: einerseits innerhalb der Europäischen Union, andererseits vor allen Dingen die Zukunft der Europäischen Union und ihr Verhältnis zu Großbritannien und unser bilaterales Verhältnis zu Großbritannien.

Amma eyni zamanda - bəlkə də bu ilin 31 dekabrına qədər baş verəcəklər nəzərə alınmaqla - indi irəliyə baxmaq və gələcəyi formalaşdırmaq üçün doğru zamandır: bir tərəfdən Avropa İttifaqı daxilində, digər tərəfdən isə hər şeydən əvvəl Avropa İttifaqının gələcəyi və onun Böyük Britaniya ilə əlaqələri və bizim Böyük Britaniya ilə ikitərəfli əlaqələrimiz.

Yuxarı nümunədə vielleicht modal sözü olan cümlə əvvəlki cümlədə ifadə edilmiş danışanın mövqeyinin arqumentasiyası rolunu oynayır. Müvafiq olaraq, onların arasında kauzal, yəni səbəb-nəticə əlaqələri qurulur. Bu vəziyyətdə modal söz nəinki danışanın baş verənlərə münasibətini ifadə etməyə, həm də cümlələri bir minimal tematik vahiddə – mikrotemda "birləşdirməyə" imkan verir.

Verilən ifadədə vielleicht modal sözü danışana parenteza (əlavə) formalaşdırmağa və müvafiq olaraq, artıq həmsöhbətə kontekstdən məlum olan məlumata istinad edərək baş verənlərin zaman çərçivəsini dəqiqləşdirməyə imkan verir.

Wahrscheinlich modal sözü də böyük əlaqələndirici potensiala malikdir:

Ex: Frau Keller lächelt ihn an, wahrscheinlich ist sie froh, dass er endlich zuhört Xanım Keller ona gülümsəyir, yəqin ki, o, nəhayət onu dinlədiyinə sevinir.)

Bu nümunədə wahrscheinlich modal sözü səbəb-nəticə əlaqələrini formalaşdırmağa xidmət edir: wahrscheinlich modal sözünün istifadə olunduğu cümlənin hissəsi, əvvəlki hissədə göstərilən hərəkətin səbəbini markalayır (Frau Keller lächelt ihn an).

Auch, schließlich və s. tipli zərflər də böyük əlaqələndirici potensiala malikdir:

Ex:Auch im eigenen Bezirksverband ist ihre Stellung nicht mehr unumstritten

Hətta öz rayon təşkilatlarında da onların mövqeyi artıq mübahisəsiz deyil.

Ex: Schließlich hat der Parteivorstand beschlossen, während der Jamaikaverhandlungen keine Personaldebatten zu führen.

Nəhayət, partiya rəhbərliyi Yamayka danışıqları zamanı kadr debatları aparmamağa qərar verdi.

Ex: Am Ende wird es darauf ankommen, welche Lösung Seehofer vorschlägt

Sonda hər şey Zeexoferin hansı həlli təklif edəcəyindən asılı olacaq.

Bu zərflər mətni strukturlaşdırmağa kömək edir.

İnformasiyanın təkrarını, onun konkretləşdirilməsini və başqa cür ifadəsini çatdıran əlaqələndirici markerlərin başqa nümunələrini verək. Bunlar «d.h.», «sowie», «hierzu», «die hier» kimi markerlərdir.

Ex: Hierzu müsste die Partei Kandidaten präsentieren, die Brücken bauen können und die auf Konsens und Kompromiss setzen.

Bunun üçün partiya körpülər qura bilən və konsensusa və kompromisə əsaslanan namizədləri təqdim etməli idi.

Ex: Es gibt keine ethischen Maßstäbe mehr, nur radikale Empathie. keiner schreibt dir auf, was du tun sollst, du musst es aus dem Verhalten des Das heißt, anderen immer wieder neu ablesen.

Artıq heç bir etik standart yoxdur, yalnız radikal empatiya var. Yəni, heç kim sənə nə etməli olduğunu yazmır, sən onu hər dəfə başqasının davranışından yenidən oxumalısan.

Əlaqələndirici markerlər həm də ziddiyyət və ya əsas mövzudan yayınma çatdıran hissəciklərdir. Bunlara «aber», «wobei jedoch», «da aber», «obwohl», «dagegen» kimi hissəciklər daxildir.

Ex: Der Stellvertreter des Ministers für die besetzten Ostgebiete, der Gauleiter Westfalen-Nord Alfred Meyer sowie Josef Bühler plädieren, "gewisse vorbereitende Arbeiten im Zuge der Endlösung gleich in den betreffenden Gebieten selbst durchzuführen, wobei jedoch eine Beunruhigung der Bevölkerung vermieden müsse".

İşğal olunmuş şərq əraziləri üzrə nazirin müavini, Qauleiter Vestfaliya-Şimal Alfred Meyer, eləcə də Josef Bühler "yekun qərarla əlaqədar müəyyən hazırlıq işlərinin dərhal aidiyyəti ərazilərdə özlərində aparılmasını, lakin bu zaman əhalinin narahat edilməsindən qaçınılması lazım olduğunu" müdafiə edirlər).

Ex: Früher war es selbstverständlich, dass ein Thyssenkrupp-Chef vorher ein Stahlmanager war. Herr Hiesinger dagegen kam von Siemens. Macht das einen Unterschied?

Əvvəllər Thyssenkrupp rəhbərinin əvvəllər polad meneceri olması öz-özünə aydın idi. Cənab Hiesinger isə Siemensdən gəlmişdi. Bu bir fərq yaradırmı?

REFERENCES:

1. Viktorova, E. Iu. Diskursivnye slova: edinstvo v mnogoobrazii [Discursive words: uniformity in diversity]. Isvestiya Saratovskogo universiteta. Novaia Seriia, 2014. Filologia. Zhurnalistika, vol. 14, iss. 1, pp. 10–15. (In Russian)
2. Viktorova, E. Yu. Diskursivy v zarubezhnoi lingvistike [Discourse markers in foreign linguistics]. 10 p. Available at: http://docplayer.ru/27641052-Diskursivy-v zarubezhnoy-lingvistike.htm (accessed: 19.02.2017). (In Russian)
3. Galperin, I. R. Tekst kak ob´ekt lingvisticheskogo issledovaniia [Text as sub ject of linguistic research]. Moscow, Nauka Publ., 2007. 139 p. (In Russian)
4. Golodnov, A. V Ritoricheskii metadiskurs: osnovaniia pragmalingvis ticheskogo modelirovaniia i sotsiokul'turnoi realizatsii (na materiale sovremennogo nemetskogo iazyka) [Rhetorical metadiscourse: grounds for pragmalinguistic model ing and socio-cultural implementation (on the material of the modern German lan guage)]. St. Petersburg, Asterion Publ., 2011. 344 p. (In Russian)
5. Karasik, V. I. O tipakh diskursa [About types of discourse]. Iazykovaia li chnost': institutsional'nyi i personal'nyi diskurs: sb. nauch. tr. Volgograd, Peremena Publ., 2000, pp. 5–20. (In Russian)
6. Kibrik, A. A. Lektsiia «Diskursivnye markery» [Discourse markers]. Moscow, Fakul'tet filologii MGU Publ., 2008. Available at: http://www.philol.msu. ru/~otipl/new/main/courses/discourse/New/14-discourse-markers.ppt (accessed: 10.01.2017). (In Russian)
7. Kogut, S. V. Diskursivnye markery v pis'mennom nauchnom diskurse [Discourse markers in written scientific discourse]. Sibirskii filologicheskii zhur nal, 2016, no. 2, pp. 157–163. Available at: www.philology.nsc.ru/journals/spj/ pdf/2016_2/17.pdf (accessed: 15.01.2017). (In Russian)
8. Murashkovskaia, E. M. Podkhody k issledovaniiu diskursivnykh markerov [Approaches to discourse markers analysis]. Vesnik Moskovskogo gosudarstvenno go oblastnogo universiteta. Seria "Lingvistika", 2014, no. 5, pp. 53–59. (In Russian)
9. Cherniavskaia, V. E. Lingvistika teksta. Lingvistika diskursa [Text Linguis tics. Discourse Linguistics: A textbook]. Moscow, Flinta, Nauka Publ., 2013. 208 p. (In Russian)
10. Auer P., Günthner S. Die Entstehung von Diskursmarkern im Deutschen - ein Fall von Grammatikalisierung? // Grammatikalisierung im Deutschen / Hrsg. N. Leuschner, T. Mortelmans, S. De Groodt. Berlin, New York: de Gruyter, S. 335 362.
11. Fraser, B. An approach to discourse markers. Journal of Pragmatics, 1990, no. 14, pp. 383–395.
12. Imo, W. Diskursmarker: grammatischer Status — Funktionen in monolo gischen und dialogischen Kontexten — historische Kontinuität. Interaktion Spra che. Arbeitspapierreihe. Arbeitspapier no. 65 (06/2016). Available at: http://arbeits papiere.sprache-interaktion.de (accessed: 15.01.2017).
13. Schiffrin, D. Discourse Markers. Cambridge, Cambridge University Press, 1987. 364 p